

שיעור כו

ניידות תלמידים מחוץ למקומות מגוריהם

(בבא בתרא כא ע"א)

- א. מספר תלמידים מינימלי לפתיחת כיתה
 - ב. הסעת תלמידים למוסדות חינוך
 1. במקום סכנה
 2. התחשבות בגיל התלמידים
 3. התחשבות בטיב המוסד החינוכי
- סיכום

א. מספר תלמידים מינימלי לפתיחת כיתה

יהושע בן גמלא תיקן שיהיו מוסדות חינוך בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר (כא ע"א).¹ מהו מספר התלמידים המינימלי הדרוש לפתיחת כיתה, ומאיזה מספר יוכלו בני אותו מקום לכוף זה את זה להעמיד מורה נוסף? בגמרא (שם) נאמר:

ואמר רבא: סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקי. ואי איכא חמשיין, מותבינן תרי. ואי איכא ארבעין, מוקמינן ריש דוכנא ומסייעין ליה ממתא.

שני פירושים עיקריים לדברי רבא.

פירוש א: עד עשרים וחמישה תלמידים אין כופין זה את זה לפתוח כיתה. מעשרים וחמישה עד ארבעים מעמידים מורה אחד. מארבעים עד חמישים תלמידים מוסיפים מורה מסייע. מחמישים ומעלה שני מורים.²

1 על תקנת יהושע בן גמלא, ראה בשיעור כד: "ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא" – הוצאת תלמיד ממסגרת תורנית.

2 כך פירשו: שאלתות דרב אחאי, סי' קמב אות ו; רא"ש ב"ב ב, ז; טור יו"ד סי' רמה; המאירי ב"ב שם; בית יוסף יו"ד סי' רמה. כך כתבו גם התוס' בב"ב שם ד"ה מתקנת, וד"ה סך. דברי התוספות

פירוש ב: עד עשרים וחמישה תלמידים מעמידים מורה אחד. מעשרים וחמישה עד ארבעים מוסיפים מורה מסייע. מארבעים עד חמישים תלמידים מעמידים שני מורים. מחמישים ומעלה שני מורים ומסייע.³ להלן טבלה מסכמת:

מספר המורים והמסייעים				מספר התלמידים
לפירוש ב		לפירוש א		
מסייעים	מורים	מסייעים	מורים	
0	1	0	0	25 - 1
1	1	0	1	40 - 25
0	2	1	1	50 - 40
1	2	0	2	50 ומעלה

מלשון הגמרא כפשוטה נראה כפירוש א, כפי שהעיר הבית יוסף בטור יו"ד סי' רמה, אך להלכה הוא פסק בשו"ע יו"ד סי' רמה סעיף טו כפירוש ב:

כ"ה תינוקות מספיק להם מלמד אחד. היו יותר על כ"ה עד מ', מושיבין אחר לסייע בלימודם; היו יותר מארבעים, מעמידים שנים.

מובאים בהגהות מיימוניות בהל' תלמוד תורה פ"ב, ובחידושי אנשי שם (ב"ב י' ע"ב ברי"ף). בשו"ת תשב"ץ ח"ב סי' סד כתב ששיטת התוספות כשיטת הרמב"ם המובאת לקמן. כך כתב מו"ר הרב אברהם שפירא, פסד"ר, ז' עמ' 27 (מופיע גם בשו"ת מנחת אברהם חלק א עמ' לה), אך ציין שהגר"א ביו"ד סי' רמה, כג כתב שהתוספות לא כרמב"ם, וכך אכן נראה בפשטות. יש להעיר עוד, שבתשב"ץ שם הבין שעיקר הסוגיה באה ללמד על תקן כיתה בהתייחסות לתביעת המורה המלמד שיצרפו לו עוזר. לדבריו, סתם כיתה היא עשרים וחמישה תלמידים, ועד מספר זה אין המורה רשאי לדרוש עוזר, אלא אם כן סיכמו אתו אחרת. בסוף התשובה ציין התשב"ץ שאפשר לפרש שהסוגיה דנה בשאלה מאיזה מספר יכולים בני העיר לכפות זה את זה להושיב מלמד, וכפי שלומדים המפרשים האחרים. ראה גם בשו"ת התשב"ץ חלק ג סי' קנג.

3 כך פירשו: רבנו חננאל, רש"י ד"ה סך (ע"פ דברי חידושי אנשי שם, ב"ב י' ע"ב דפי הרי"ף); רי"ף ונימוקי יוסף (י' ע"ב מדפי הרי"ף); רמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ה; רבנו יונה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, ורבנו גרשום ב"ב שם. בשאלה אם לפירוש זה מחמישים תלמידים ואילך כופים להוסיף מורה מסייע או לא, נחלקו המפרשים. מהרשב"א ומהרמב"ן משמע שעל כל עשרים וחמישה מעמידים מורה אחד. אולם הב"ח יו"ד סי' רמה כתב, שלפירוש זה אם יש יותר מחמישים תלמידים מעמידים שני מורים ומסייע. ראה: הרב יצחק גולדברג, "מספר התלמידים בכיתה על פי המקורות", שמעתין 146 (תשס"ב), עמ' 119-129; שמואל גליק, "מספר התלמידים הנדרש לפתיחת מוסד חינוכי ולחלוקת כיתות", החינוך בראי החוק וההלכה, עמ' 176-194.

הרמ"א שם הוסיף וציין את שני הפירושים:

י"א דאם אין בעיר כ"ה תינוקות, אין בני העיר חייבים לשכור להם מלמד;
וי"א, דאפילו בפחות מזה חייבים.⁴

אכן כבר הרמב"ן בבבא בתרא שם, כתב: "אפילו לשנים ושלושה מושיבין מלמד". בשו"ת אמונת שמואל סי' כו פסק אף הוא כפירוש השני, והוסיף: "והאידנא, דנתמעטו הלבבות ואי אפשר למלמד אחד ללמד כ"ה תינוקות, ודאי גם בעשרה או י"ב כופין זה על זה".⁵ כך כתב גם הש"ך (יו"ד סי' רמה ס"ק י'): "ונראה שהולכים בזה אחר המלמד ואחר הנערים, ואם הם לומדים הרבה או מעט, והכל לפי הענין", וכן כתב גם בערוך השולחן (יו"ד סי' רמה סעיף כח).

דברי הש"ך "והכל לפי הענין" מאפשרים שיקול דעת נרחב של מומחים ועוסקים בדבר לקבוע את גודלה של הכיתה, אם לאחד כיתות עם בני גילים שונים, הקבוצות וכו', כשמספרם איננו עולה על עשרים וחמישה. אמנם כשמגיעים למספר זה, חייבים לפתוח כיתה עם מורה אחד לפחות.⁶

ב. הסעת תלמידים למוסדות חינוך

1. במקום סכנה

ביישוב קטן, או בקהילה יהודית קטנה, שאין מספיק תלמידים כדי לפתוח כיתה או בית ספר, האם בכל זאת יש חובה לפתוח מסגרת לימודית, או שאפשר לנייד את

4 בשאלה מה הוסיף הרמ"א על דברי המחבר, עיין שו"ת אמונת שמואל סי' כו; הרב משה פיינשטיין, דברות משה לבבא בתרא, פרק ב' הע' כג.

5 דבריו הובאו בפתחי תשובה שו"ע יו"ד סי' רמה ס"ק ח ובגליון מהרש"א לשו"ע יו"ד שם.

6 ראה בשו"ת חיים ביד סי' קכו, הדין בדברי חז"ל על מרדכי היהודי, שלמדו לפניו עשרים ושניים אלף תלמידים, וכן על ר' עקיבא, שהיו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים. הוא מסביר, שמרדכי ור' עקיבא היו מעל כולם, ולכל קבוצה של עשרים וחמישה תלמידים היה מורה, ועל גביהם שרי אלפים, שרי מאות ושרי עשרות. באוצר הגאונים לבבא בתרא שם, מובא "מאמר חוקי התורה": "חק ששי, שלא יקבלו המלמדים יותר מעשרה תינוקות בענין אחד. ואע"פ שאמרו חכמים מקרי דרדקי כ"ה ינוקי, דוקא בארץ ישראל דאוריה מחכים, ובזמן שישראל שרויין על אדמתם וידם תקיפה, כי נפש החופשית היא גבוהה וחוקה וזכה וצלולה ויכולה לקבל שכל ומדע על שאינה משועבדת לזולתה. ונפש אשר משעבדת, היא שפלה וחלשה ויבש ואיננה יכולה לקבל שכל ומדע על שהיא משועבדת לאדונים קשים ועזי פנים, וכל יגיעה ועמלה הולך לאיש אשר לא עמל בו, טרודה בהתמד בעבודות קשות ומפילין עליהם אימה ופחד, והאימה מסלקת החכמה. על כן נזהרו המלמדים שלא לקבל לפנייהם למעלה מי' תינוקות". ראה גם: הרב יהושע ויצמן, טוב הארץ, עמ' 34.

התלמידים למקום אחר, ובאילו מגבלות (זמן, מרחק, סכנות ייחודיות) יש להתחשב? בעקבות תקנת יהושע בן גמלא נאמר בגמרא (כא ע"א):

אמר רבא: מתקנת ר' יהושע בן גמלא ואילך לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן.⁷ ואי מפסיק נהרא, לא ממטינן. ואי איכא תיתורא, ממטינן. ואי איכא גמלא, לא ממטינן.

לפי רש"י (ד"ה לא ממטינן) הסיבה היא: "שמה יוזק בדרכים, שהשטן מקטרג בשעת סכנה,⁸ שנאמר 'פן יקראנו אסון' (בראשית מב, ד), אלא יוכל לכוף בני אותו מתא להושיב מלמדי תינוקות". אין מדובר בחשש מפני סכנה מסוימת, אלא עצם הנסיעה בדרך היא המהווה סכנה. בתוך העיר יש להתחשב בסכנות ייחודיות - גשר רעוע וכד'. אכן, לסוברים שיש לפתוח כיתה גם למספר תלמידים קטן, אין להעביר תלמידים ממקום למקום, ובתוך העיר יש להתחשב בסכנות ייחודיות. ולסוברים שבפחות מעשרים וחמישה תלמידים אין כופין לפתוח כיתה לימוד, אם כן מחד גיסא אין פותחים להם כיתה במקומם, ומאידך גיסא אין יכולים להוליכם למקום אחר. האם משום כך ילכו בטל?

מדברי הפרישה (יו"ד סי' רמה, יז) משמע שבמקרה כזה ישלחו את התלמידים ללמוד במקום אחר. ערוך השולחן (יו"ד סי' רמה, כה) הרחיב וביאר את שיטת התוס' והרא"ש: "דכשיש כאן כ"ה כופין לשכור להם מלמד כאן ולא להוליכן לעיר הסמוכה, אבל כשאין כאן כ"ה, אין כופין אלא מוליכין. וכל זה כשיש עיר סמוכה עם מלמדים, אבל בדליכא, פשיטא שכופין זה את זה לשכור". וכך כתב גם בשו"ת אמונת שמואל סי' כו. לפי ערוך השולחן תצומצם המחלוקת בין שני הפירושים לעיל: בפחות מעשרים וחמישה תלמידים אין פותחים כיתה רק אם יש בעיר הסמוכה מלמד תינוקות. אבל אם אין, יודו בעלי התוספות והרא"ש שיש לפתוח כיתה גם אם אין בה עשרים וחמישה תלמידים.

לעתים, גם כשיש עשרים וחמישה תלמידים במקום, המצדיקים פתיחת כיתה לימוד במקום, מצרפים אותם לתלמידים אחרים, ומאחדים כיתות. מסתבר שניתן לעשות זאת, אם כתוצאה מאיחוד זה לא יהיה התלמיד חשוף לסכנות דרך שלא היו לו אלמלא זאת.

7 בעבר, התלמידים למדו בדרך כלל בבית הכנסת. ראה: ירושלמי מגילה ג, א; בבלי חגיגה טו ע"א; כתובות קה ע"א; גיטין נח ע"א, ועוד. ראה עוד: הרב מתתיהו שטראשון, הגהות וחידושים לב"ב כא ע"א; הרב יוסף קאפח על הרמב"ם הל' ת"ת ב, ו הערה כב. ראה עוד: הרב ד"ר אלתר הילבין, חקרי זמנים, ב, עמ' רנט; שמואל גליק, החינוך בראי החוק וההלכה, עמ' 156.

8 ירושלמי שבת ב, ו; בראשית רבה צא, ט.

כך יש לדקדק מלשון הגמרא "אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן", ומשמע שכבר היה בית ספר סמוך לאזור מגוריו, אלא שהוא אחד עם בית ספר אחר מרוחק. שאם לא כן, אין לדבר סוף, שהרי נחשוש לסכנה האורבת לתלמיד מביתו לבית הספר, ואז נצטרך לפתוח בית ספר לכל אחד בביתו? צריך לומר אפוא שחששו לסכנה, דווקא בדרך שבין בית התלמיד לבית הספר המרוחק, וכשאינן סכנה כזאת בדרך מביתו לבית הספר הקרוב.

הדוגמאות לסכנות המובאות בגמרא הן: נהר, תיתורא וגמלא. כאשר נהר חוצה את היישוב, אזי אף אם יש עליו "גמלא" נחשבת חצייתו לסכנה, המצדיקה פתיחת כיתה מיוחדת במקום. "תיתורא" מעל אותו נהר מפיגה את הסכנה. בפירוש תיתורא וגמלא נחלקו המפרשים: רש"י ורבנו גרשום פירשו: תיתורא - גשר רחב לעבור בו; גמלא - לוח צר לעבור בו. הנצי"ב בשאלות (קמב אות ד) הסביר שגשר צר מתנועע, והילדים פוחדים בעוברם עליו. ערוך השולחן (שם כב) פירש שבגשר צר יש סכנה שהתינוק ייפול לנהר. ביד רמ"ה פירש: תיתורא - גשר של אבנים; גמלא - גשר מעץ. כשהגשר עשוי עץ, יש חשש שהעץ התליע, ולא שמו לב לכך. הר"י מיגאש פירש שכאשר הגשר עשוי עץ יש חשש שהנהר ישטוף אותו, מה שאין כן בגשר אבנים. הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, י) כתב באופן כללי, שצריך שיהיה בניין שאינו עומד ליפול במהרה.

מסתבר, שסכנות אורבות לילד בכל דרך שהוא הולך בה (וכדברי רש"י "שהשטן מקטרג בשעת סכנה"), אבל מציאותו של גשר רעוע מכניסה אלמנט של סכנה שלא היה קיים בדרך האחרת. עולה מכאן, שאין לשלוח ילד לבית ספר אחר רק אם בדרכו הוא יהיה חשוף לסכנה חדשה. באשר לחשש מתאונות הדרכים, אמנם נכון שהארכת הנסיעה בכביש מגדילה את הסיכוי לפגיעה, אולם זו אותה סכנה שכבר הייתה בדרך הקצרה, שהיה התלמיד הולך בה לבית ספרו הקודם. כך באשר להסעה מאורגנת בתוך העיר, או בתחבורה ציבורית. כיום מקובל לנסוע גם בתוך העיר ולא רק לצורך הגעה לבית הספר, ועל כן זו דרישה סבירה. רק אם בדרכו החדשה יהיה על התלמיד לעבור במקום שמועד במיוחד לתאונות, או לפגיעה של טרור שלא הייתה בנסיעתו או בהליכתו הקודמת, צריך יהיה להשאירו במקומו.⁹

9 הרב שלמה גורן, תרומת הגורן, א, סי' לד, נשאל על אודות שני תלמידים שלמדו בבי"ס ביל"ו בת"א, והעירייה רצתה להעבירם לבי"ס תלפיות בניגוד לרצון ההורים. הרב גורן פסק שמאחר שילדים אלו גרים סמוך לבית ספר, יש לקבל את דרישת ההורים להשאירם בבית ספר זה. הסכנה על מעבר בגשר היא סכנה רחוקה, "וכ"ש בזמננו שהסכנה בדרכים התרבתה ואין לנו יום שלא נפגעים אנשים בתאונות דרכים ח"ו, בודאי שיש רשות להורים למחות שלא להעביר ילדיהם לבי"ס מרוחק, כאשר ישנו בי"ס ליד ביתם". לא ידוע מדוע העירייה רצתה לשבצם בבי"ס רחוק ולא בבי"ס

כל זאת באותו יישוב עצמו. אולם כאשר דורשים מתלמיד לעבור מיישוב ליישוב, הרי על כך אמרה הגמרא: "לא ממטינן ינוקא ממתא למתא", ואף כשאין סכנה מסוימת בדרך שבין היישובים, אי אפשר לכפות על התלמיד לנדוד ממקום מגוריו לבית ספר שבמקום אחר. זאת פרט למקרים שאין כל אפשרות ללמוד באותה העיר, כגון שלא קיים שם כלל בית ספר, או שהתלמיד נצרך לבית ספר מיוחד שאינו קיים במקומו. עם זאת, היום אין פותחים בית ספר בכל יישוב קטן, אלא התלמידים נוסעים ללמוד בבתי ספר אזוריים, ובכלל, היום מקובל לנסוע ממקום למקום לא רק לשם לימודים. ישנם כללים שמשרד החינוך קבע באשר למרחק ולזמן הנסיעה ממקום למקום, ונראה שניתן לאמץ את הכללים הללו גם מבחינת ההלכה.¹⁰ היום, יש להתייחס לבתי הספר האזוריים כבית ספר באותו מקום, ולא כבית ספר במקום אחר.¹¹

כשמעבירים תלמידים ממקום למקום ויש צורך בהסעה, ארגונה ומימונה מוטל על הנהגת הציבור, וכפי שמקובל כיום. כך עולה מסדר ההלכות שבהל' תלמוד תורה ברמב"ם. בפרק א הלכות א-ז עסק הרמב"ם בגדרי מצוות תלמוד תורה שהאב חייב ללמד את בנו, ובכלל זה גם בחובה לשלם שכר לימוד. בהמשך הפרק עסק הרמב"ם בחובת תלמוד תורה של האדם עצמו. בפרק ב עסק הרמב"ם בחובת הציבור להקים בתי ספר, וכפי שהפרק נפתח: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה מדינה... מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות". ההלכות שבהמשך הפרק עוסקות במורים, מלמדים, שמתמנים על ידי מנהיגי הציבור; כל ההלכות בפרק מנוסחות בלשון

סמוך לביתם, מ"מ זה נכון שלצערנו יש הרבה תאונות דרכים ל"ע, אך מקובל לנסוע בכבישים, ואין לראות את הנסיעה בכבישים כסכנה חריגה.

10 הרב אברהם דורי, שו"ת אדרת תפארת, חלק ב, סימנים מ-מב, פסק שתושבי יישוב קטן יכולים לכוף את הנהלת המושב להקים תלמוד תורה במקום כדי שלא יצטרכו להסיעם בכל יום לעיר סמוכה. אך אם מרחק הנסיעה לעיר הסמוכה אינו עולה על שיעור פרסה, דהיינו 72 דקות, כמו ביחס לכללי ברכת הגומל, זה נחשב כאותו מקום, ובלבד שאין הדרך בחזקת סכנה יותר מהמקובל. בהמשך התשובה כתב שהוא התייעץ עם הרב עובדיה יוסף, שאמר לו שכיום אין איסור להעביר תלמידים מעיר לעיר, מאחר שהשיירות מצויות וההורים יבדקו אם הדרך טובה. נראה שכוונתו לומר שכל הדרכים הן באותה רמת סיכון ולכן הדבר מותר.

11 כך עולה גם מדברי הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב חלק ד סי' נב. התשובה ניתנה לאנשי מושב קשת, והיא פורסמה גם אצל הרב שלמה אבינר, תורת אמן, חלק א, עמ' 217-220 (מורה לרבים - הלכות ותשובות בעניני חינוך והוראה מהרח"ד הלוי, עמ' 68-70). הרב שלמה מן ההר השיב לרב שלמה אבינר, שם, עמ' 212, שיש להעדיף ללמוד בבית ספר דתי שבאותו יישוב על אף שהוא פחות טוב, ולנסות להשלים את החסר, ולא לשלוח לבית ספר אחר בגלל סכנות הדרכים וריבוי התאונות. הרב אברהם דורי, שו"ת אדרת תפארת, חלק ב סי' מב, כתב שאם בעירו יש רק מסגרות חילוניות, יש לשלוח את הילדים ללמוד בעיר אחרת, לצד חובת המאבק לפתיחת בית ספר דתי במקום.

רבים, כהוראות למנהיגי הציבור: מושיבין, מכניסין, אין מבטלין, מוליכין ועוד. אלו הלכות ששייכות למסגרת בכללה, לכל התלמידים, ולא לתלמיד מסוים, ואשר על כן הן מוטלות על הנהגת הציבור, כולל מימון ההסעות.¹² גם את סדר ההלכות בשו"ע יו"ד ניתן לנתח באופן דומה. בסי' רמה עסק המחבר בהלכות מלמדים, ודן במה שקשור לחובה הציבורית באשר למינויים ובדרכי הפעלתם, ובסי' רמו העוסק בהל' תלמוד תורה, דן בחיוב האישי ללמוד תורה.¹³

אמנם אם הורה מעוניין שבנו ילמד במסגרת מסוימת מחוץ לעיר, כשיש מסגרות דומות בעירו, עליו לממן מכיסו את הוצאות הנסיעה ושכר הלימוד.¹⁴ הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט ב"ב כא ע"א אותיות מ-נ) דקדק מדברי רש"י: "לא ממטינן ינוקא ממתא למתא - ללמוד מיום ליום שמא יוזק בדרכים", שהחשש מפני הסכנה משפיע רק אם מדובר על הליכה של התלמיד מדי יום ביומו. אבל אם יהיה על התלמיד לעבור בדרך זו רק לעתים מזומנות, מותר להעבירו אף ממקום יישוב אחד למקום יישוב אחר. כך דקדק גם בשו"ת הרשד"ם אה"ע סי' קכג.

12 אמנם הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ו סי' קמו (וכן: חלק ט סי' שג, יד), מסתפק אם מחויבות בני העיר בעקבות תקנת יהושע בן גמלא כוללת מימון הסעות, בניית מבנים או שכירתם, הזנה ועוד. כאמור, לדברינו, תקנת יהושע בן גמלא איננה מתמקדת רק בשכר המלמדים, אלא בכל מה שקשור לתפעול מערכת החינוך, ובוודאי אם מניידים תלמידים ממקום למקום.

13 שלא כהבנתו של הרב חיים דוד הלוי (לעיל הערה 11), הלומד מדברי הרמב"ם "שוזו הלכה הנוגעת להורים". כאמור לעיל, מלשונו של הרמב"ם בפרק ב בהל' ת"ת, ניכר שההלכות הללו נוגעות להנהגת הציבור.

14 הרב יעקב אלעזרוב, "תביעה להחזר הוצאות בגין חינוך נפרד" (שורת הדין - מאמרים ופסקים, ירושלים: מכון שער המשפט, ה, עמ' שסא-שסג), דן בתביעה אב נגד המועצה המקומית אפרת שבגוש עציון, אשר דרש מימון הסעת בתו לירושלים ומימון אגרת חינוך לעיריית ירושלים, מאחר שבזמנו לא הייתה באפרת מסגרת לימודים נפרדת לבנים ולבנות, אלא מעורבת. הרשות המקומית טענה שהיא אכן מארגנת הסעה למסגרת חינוך נפרדת של החינוך העצמאי בירושלים, אלא שאין היא לרוחו והשקפתו של האב המעוניין במסגרת נפרדת ציונית דתית. בפסק הדין חויבה המועצה לשלם לאב החזר נסיעות על פי תעריף של תחבורה ציבורית. באשר לאגרת החינוך, נפסק שעל הרשות המקומית לנהוג כפי שהיא נוהגת עם ילדים אחרים שאינם לומדים במקום. אם משלמים, גם במקרה הזה עליהם לשלם, ואם לא משלמים, ישתתפו בשליש, כפשרה הקרובה לדין. יש להעיר שהרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, בבא בתרא כא ע"א אותיות מ-נ) כתב שאם תלמיד נוסע ללמוד בעיר אחרת כשאין סכנה "יצטרכו בני עירם להשתתף מקופתם לאותה עיר אחרת, שזה לא תיקן יהושע בן גמלא שצריך לקבל משאר העיירות". הרב שלמה מן ההר (מובא אצל: הרב שלמה אבינר, תורת אמת, עמ' 212) הורה בזמנו שעל ההורים באלון שבות להיאבק על הקמת מסגרת נפרדת במקום, אך לא לשלוח את הילדים לבית ספר נפרד בירושלים, בשל הסכנה בדרכים.

2. התחשבות בגיל התלמידים

לפי הברייתא שהובאה בגמרא, קודם לתקנת יהושע בן גמלא היו בתי ספר בכל פלך ופלך לבני גיל 16-17, ויהושע בן גמלא תיקן שבכל עיר יהיה בית ספר מגיל 6-7. בהמשך הסוגיה מובא שרב הורה לרב שמואל בר שילת: "עד שית לא תקבל, מכאן ואילך קביל, ואספי ליה כתורא". קודם לגיל זה מוטלת החובה על האב, ולא על הציבור.

הברייתא לא נקטה גיל מדויק אלא גיל משוער: "כבן שש כבן שבע". התוס' (ד"ה כבן, וד"ה בבציר) ביארו: בן שש - בכריא, בן שבע - בכחוש, ועל פי המשנה באבות ה, כא: "בן חמש למקרא", תינוק שהוא בריא לגמרי אפשר ללמדו כבר מגיל חמש. משמע שקביעת הגיל המינימלי לפתיחת מוסדות חינוך ציבוריים מתחשבת ביכולת הפיזית של הילדים ללמוד, ויש לדון כל תלמיד לגופו.¹⁵

על איזה גיל נאמר שאין להעביר תלמידים ממקום יישוב אחד למקום יישוב אחר, הרי בני שש עשרה ושבע עשרה היו הולכים ללמוד בבתי הספר שבפלכים? המהרש"א (חידושי אגרות, ב"ב כא ע"א ד"ה שיהיו) כתב שלפני תקנת יהושע בן גמלא היו מושיבים מלמדי תינוקות רק בכל פלך: "ולא היו מכניסין הקטנים פחותים מכן ט"ז וי"ז מפני הסכנה בדרך לקטנים, כדלקמן 'לא ממטינן ינוקא ממתא למתא'. אבל מתקנת יהושע בן גמלא, דהיו מושיבין בכל עיר ועיר, היו מכניסין גם הקטנים מכן ו' וז'".¹⁶ מכאן משמע שרק מגיל 16-17 ניתן להוליך תלמידים ממקום למקום.

בשו"ע הרב (יו"ד סי' רמה, ג) כתב שתקנת יהושע בן גמלא היא עד גיל שלוש עשרה, ואין להוליך תלמידים ממקום למקום עד גיל זה. הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סי' עה) הסביר שעד גיל שבע יש לקיים את תקנתו של יהושע בן גמלא, ואין להעביר תלמידים מיישוב אחד ליישוב אחר, אבל אחר כך אפשר. בתשובה שם הוא התיר להעביר תלמידים מתלמוד תורה בסאדרלאנד לגייטסעד. אלו

15 גם כיום גיל חינוך חובה הוא חמש - גן חובה, אלא שכיום מקבלים את כל התלמידים ומתאימים לכל ילד את הרמה הנדרשת והמתאימה ביותר בשבילו. בהצעת חוקה לישראל הציע הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל שהמדינה תתחייב להכניס את הילדים למסגרת לימודית "מגיל שלוש או ארבע לפי מצב בריאות הילד" (אצל: ד"ר זרח ורהפטיג, חוקה לישראל, עמ' 470-471; הריא"ה הרצוג [פסקים וכתבים, ח"א עמ' 252]). כשמדובר על בריאות הילד, אין הכוונה רק לבריאותו הגופנית, אלא גם לבשלותו הנפשית. מכל מקום ברור שתקנת יהושע בן גמלא במקורה היא מגיל חמש ואילך, אבל אין הדבר מונע מהציבור לקבל על עצמו לדאוג לחינוך הילדים מגיל מוקדם יותר.

16 כך כתב גם המהר"ם (שם ד"ה התקיננו). ראה גם בשו"ת מהריט"ץ החדשות סי' לה. ועיין ברמב"ם הל' אישות כא, יז, בראב"ד, במגיד משנה ובמגדל עוז; שו"ת מהרשד"ם (אה"ע סי' קכג); ברכי יוסף (יו"ד סי' רמה, ג).

הם שני מקומות שונים באנגליה, שהמרחק ביניהם הוא כחמישה עשר ק"מ. מדבריו משמע, שדין הגמרא שלא להעביר תלמידים ממקום למקום, חל רק על השנים הראשונות שבהן נכנס תלמיד למסגרת חינוכית, אבל לאחר מכן מעבירים.

המסקנות מצירוף הדעות השונות:

- א. עד גיל 9 (כיתות א-ג) או עד גיל 13 (כיתות א-ז) אין מעבירים ממקום למקום, ועל רשויות הציבור לדאוג למוסדות חינוך במקום.
- ב. מגיל 7 עד גיל 16-17 (כיתות ב-יא) או מגיל 13 עד גיל 16-17 (כיתות ז-יא) אם אין אפשרות להקים מוסדות חינוך בכל יישוב, יש להקים מסגרת חינוכית אזורית ולהסיע אליה את התלמידים מכל יישוב. אין התייחסות בהלכה באשר למרחק הגאוגרפי ולזמן ההליכה או הנסיעה ממקום למקום. נראה שהדבר נתון בידי הרשויות המוסמכות לקבוע את היקפו של האזור שממנו באים התלמידים.
- ג. מגיל 16-17 ואילך אפשר להקים מוסדות חינוך בפלך, דהיינו במקומות מרכזיים במדינה.

3. התחשבות בטיב המוסד החינוכי

לאחר שהביאה הגמרא את דינו של רבא בעניין הולכת תלמידים ממקום למקום, הובאה מחלוקת בין רבא לרב דימי בשאלה איזה מלמד עדיף - מהיר בלימודו או דקדקן בקריאתו.

הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, ז) פסק:

מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו, בין במקרא בין בדקדוק. במה דברים אמורים, כשהיו שניהם בעיר אחת, ולא היה הנהר מפסיק ביניהם. אבל מעיר לעיר, או מצד הנהר לצידו אפילו באותה העיר, אין מוליכין את הקטן, אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר, בנין שאינו ראוי ליפול במהרה.

הכסף משנה על הרמב"ם שם כתב שהרמב"ם לא הכריע במחלוקת זו והשאיר את הדבר לשיקול דעתו של כל הורה להחליט מה טוב יותר לבנו. לפי פירוש שני בכסף משנה (שהוא הפירוש הנראה לו עיקר) יש משקל לטיב ההוראה, ועדיף המורה הבקי במקרא ובדקדוק.

לפי הרמב"ם, דברי רבא בעניין העברת תלמידים מכוונים להורי התלמיד שדורשים מהרשויות להעביר את בנם מבית ספר לבית ספר באותו מקום יישוב. השיקול המנחה הוא מקום שבו יש המלמד הטוב ביותר עבור התלמיד, ומסגרת חינוכית ולימודית המתאימה לבן.

לדעת הרמב"ם (שם ה) יש לפתוח כיתה במקום לכל מספר תלמידים שהוא, אף אם הם מונים פחות מעשרים וחמישה. מכאן שלדעת הרמב"ם האפשרות להעביר תלמידים ממקום למקום אינה תלויה באפשרות פתיחת כיתה, אלא בעיקר בטיב ההוראה והחינוך. מסתבר שגם לדעת הרמב"ם אם ירצו להעביר תלמידים מבית ספר לבית ספר באותה העיר, ולא בשל העובדה שביה"ס האחר טוב יותר, אך יש סכנה בדבר, גם הוא יודה שאסור, אם כי לא הזכיר זאת בפירושו.¹⁷

הרב משה פיינשטיין (שם) דן ברצון הורים להעביר את ילדיהם מסאדרלנד לגייטסעד בשל העובדה שהתלמידים בגייטסעד באים מבתיים טובים יותר מבחינה חינוכית ותורנית. לפיו, עד גיל שבע אין להעביר, אך לאחר מכן התיר להעבירם. למסגרת החינוכית החדשה והטובה יותר הייתה השפעה מכרעת בקביעת ההלכה במקרה המדובר. באשר לבנות, הורה שאין להעבירן לפני גיל תשע.

הוצאת מסקנה הלכתית זו מהסוגיה נראית קשה, מאחר שמחלוקת רבא ורב דימי בעניין העדפת מורים נראית כלא קשורה כלל לדינו של רבא בעניין העברת תלמידים ממקום למקום. לא זו אף זו. המחלוקת כתובה בגמרא לאחר דין העברת התלמידים. כך מעיר בערוך השולחן (שם סע' כג). מכל מקום מהנחתו של בעל ערוך השולחן, ששאר המפרשים אינם חולקים באופן עקרוני על הרמב"ם, אף שהם לא התייחסו כלל לעניין העברת תלמיד לבית ספר טוב יותר, יש להסיק כך:

א. עד גיל שבע אין להעביר תלמיד מבית ספר אחד לאחר, אף אם בית הספר האחר טוב יותר עבורו.

ב. לאחר גיל זה ניתן להסיע תלמיד למקום חינוך שעשוי להיות טוב יותר עבורו.

17 עיין גם בלחם משנה שם, ובערוך השולחן (יו"ד סי' רמה, סעיפים כב-כו). מו"ר הרב אברהם שפירא (פסד"ר, ז, עמ' 26-27, ובספרו: מנחת אברהם חלק א עמ' לה) כתב שהרמב"ם הסביר את דינו של רבא "לא ממטינן ינוקא ממתא למתא" בהתייחסות לשאלה אם יש מלמד טוב יותר במקום האחר, ולא כמו שאר הראשונים, שקישרו זאת לשאלת מספר התלמידים במקום, מפני שלדעתם בכל מקרה יש לפתוח כיתה בכל עיר. אם רוצים לאחד כיתות, השאלה היא באילו תנאים מותר להעביר תלמידים ממקום למקום. לדבריו, הרמב"ם סובר כתוספות, שאם אין עשרים וחמישה תלמידים בעיר, אין פותחים להם כיתה ויצטרכו להעבירם למקום אחר, ולכן הרמב"ם הסב את חידושו של רבא לעניין אחר. הר"א שפירא ניסה להוכיח את דבריו מהרמב"ם שם בהל' א, אם כי הזכיר לבסוף שהגר"א (יו"ד סי' רמה, כג) כתב שהרמב"ם אינו סובר כתוספות. אכן קשה להסביר כך את הרמב"ם, מפני שבעניין תקן מינימלי לפתיחת כיתה ברור ביותר שהרמב"ם אינו סובר כתוספות, וכפי שעולה מדבריו שם בהלכה ה, וכפי שפירשנו לעיל. באשר להוכחתו של הר"א שפירא מהל' א, בעניין משמעות המילים מדינה, פלך ועיר, עיין בפירושו של הרב יוסף קאפח על הרמב"ם (הוצאת מכון משנת הרמב"ם עמ' רס). אין גם כל הוכחה מהל' א שם שהרמב"ם כתוספות.

סיכום

- א. על רשויות הציבור לדאוג להקמת מוסדות חינוך לתורה עם דרך ארץ בכל מקום יישוב, ולאפשר לכל תלמיד ללמוד בכיתה ובאווירה המתאימה לו.
- ב. יש לפתוח כיתות לכל מספר תלמידים. עד עשרים וחמישה תלמידים יש להעמיד מורה. מעל למספר זה יש לצרף למורה סייע. לשיטה אחרת לכל ארבעים תלמידים די במורה אחד, ורק מעל מספר זה מוסיפים סייע.
- ג. אין לאחד כיתות ובתי ספר אם הדבר יהיה כרוך בהסעת תלמידים ובחשיפתם לסכנות שלא היו נתונים להן קודם לכן.
- ד. כאשר מסיבה כלשהי אין במקום מגורי התלמיד בית ספר מתאים ללמוד בו (על אף שמעיקר הדין אסור שיקרה מצב כזה), עליו ללכת ללמוד במקום אחר גם אם יהיה חשוף לסכנה.
- ה. מגבלות איחוד מוסדות החינוך הן עד גיל שבע, ולפי פוסקים אחרים עד גיל שלוש עשרה. מעל גיל זה מותר לאחד כיתות ובתי ספר, ולהסיע תלמידים ממקום יישוב למקום יישוב אחר, אף אם בכך יהיו חשופים לסכנה.
- ו. על הרשויות לממן הסעה לתלמיד ממקומו לעיר אחרת, בשל העדפה חינוכית או לימודית של ההורים, אם לא נמצאת במקום מסגרת מתאימה ודומה, אולם רק בתנאי שאין בכך חשיפה לסכנה שלא היו נתון לה קודם לכן.